

PRATARMĖ

Etninių mažumų tapatumas Baltijos šalyse: tarp istorinės atminties ir šiuolaikinių iššūkių

Andrius Marcinkevičius

LIEUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRO ETNINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS, VILNIUS

Šiame *Etniškumo studijų* leidinyje skaitytojų dėmesiui pristatomi etninių mažumų tapatumo trijose Baltijos šalyse naujausių mokslinių tyrimų rezultatai. Panašiai tematikai iki šiol skirta nemažai tyrimų, tačiau etniškumas Baltijos šalių visuomenėse ir toliau išlieka reikšmingu socialinės struktūros požymiu, o čia gyvenančių etninių mažumų tapatumas yra veikiamas ne tik istorinės atminties, bet ir dabartinės vidaus politikos bei platesnio tarptautinio konteksto aktualijų. Minėtos visuomenės per dvidešimtmetį, kuris praėjo nuo geležinės uždangos griuvimo ir Sovietų Sąjungos žlugimo, iki šiol patyrė tiek emociškai pakilius nacionalinio ir pilietinio susitelkimo, tiek kupinus etninių santykių įtampų laikotarpius. Tuo metu Baltijos šalyse vykę etnopolitiniai procesai ir vis labiau intensyvėjantys santykiai su „senosios“ Europos šalimis buvo neišvengiamai susiję su įvairiais iššūkiais etninių grupių tapatumui. Atsivėrus galimybėms nevaržomai įgyvendinti demokratines permainas ir dalyvauti Europos integracijos procesuose darėsi vis aiškiau, jog pilietinės, tolerantiškos etniniam, kalbiniam ir kultūriniam kitoniškumui visuomenės kūrimas yra sudėtingas bei ilgalaikis procesas, kuriame Baltijos šalių visuomenė neretai pristigo tokio pilietinio susitelkimo kaip kovoje su sovietiniu režimu.

Tapatumo tyrimuose svarbu tirti ne tik atskiras etnines grupes, bet ir atsižvelgti į jų tarpusavio sąveikos pobūdį. Ne tik etninės mažumos, tačiau ir daugumą Baltijos šalyse sudarančios etninės grupės susiduria su būtinybe permąstyti savo tapatybes vykstančių politinių, ekonominių ir kultūrinių pokyčių fone. Šis procesas susijęs su skirtingų interesų ir tapatumo grupių sąveikos formų paieška, su ekstremistinių ir ksenofobiškų nuostatų eliminavimu iš politinės retorikos bei praktikos, taip pat su tarptautiniais išpareigojimais žmogaus ir etninių mažumų teisių bei lygių galimybių srityse. Panašaus pobūdžio išpareigojimai tapo ne tik svarbia Baltijos šalių vidaus politikos dalimi, bet ir viena iš stojimo bei narystės Europos Sąjungoje (ES) sąlygų. Nors tarptautinių organizacijų rekomendacijos prisidėjo prie radikalių nacionalizmo išraiškų suvaldymo ir įstatymų, reglamentuojančių gyven-

tojų pilietines ar etninių mažumų teises, tobulinimo, kai kurie teisiniai aktai Baltijos šalyse vis dar išlieka etninės įtampos šaltiniais. Nuo priemonių, leidžiančių pašalinti tokio pobūdžio įtampas, įgyvendinimo sėkmės labai priklauso etninės daugumos ir etninių mažumų santykiai, tų mažumų savivoka bei požiūris į procesus, vykstančius ne tik lokaliu, bet ir regioniniu ar europiniu lygmeniu.

Etniškumo samprata Baltijos šalyse glaudžiai susijusi su jų permaininga politine raida XX a. Šioms šalims būdingas siekis revizuoti istoriją, kurią falsifikavo ar iškraipė Sovietų Sąjungos politinis režimas ir komunistinė ideologija. Daug pastangų įdėta valstybiniu lygmeniu įtvirtinant šio režimo draustus simbolius ir atributus. Šios pastangos sutapo su sovietinių simbolių ir atributų bei rusų kalbos eliminavimu iš šalių viešojo gyvenimo, taip pat atsikartojančiomis politinėmis ir ekonominėmis įtampomis santykiuose su buvusią metropoliją. Nuo XX a. paskutinio dešimtmečio vidurio nuosekliai įgyvendinamas Baltijos šalių tikslas užsitikrinti politinį ir ekonominį saugumą narystės europinėse ir euroatlantinėse organizacijose būdu ir sugrįžti į vakarietiškos kultūros orbitą buvo ir yra suvokiamas gyventojų daugumos kaip viena iš efektyvių galimybių išvengti tragiško politinės raidos scenarijaus pasikartojimo ateityje. Pastarųjų siekių įgyvendinimas ne visuomet sutapo su kai kurių etninių mažumų lūkesčiais, o tai sąlygojo papildomas prielaidas atsirasti etninėms įtampoms ir kliūtims stiprinant pilietinę visuomenę. Vienas iš būdingų pavyzdžių – šių šalių politika rusų ir rusakalbių gyventojų atžvilgiu, kurie ypač Latvijoje ir Estijoje (mažesniu mastu Lietuvoje) simbolizavo primestą sovietinio režimo etninę/etnolingvistinę gyventojų grupę. Tad šios grupės atstovai jautriau nei likusi visuomenės dalis išgyveno politinio, ekonominio bei socialinio statuso pokyčius, ištikusius juos po 1990–1991 m., ir prisitaikė prie jų lėčiau. Minėti pokyčiai, ypač pilietybės klausimas Latvijoje ir Estijoje, ne kartą tapo pasipiktinimo teisiniu statusu, diskriminacijos ir pavojaus tapatumui priežastimi.

Neatsitiktinai įvairių mokslo sričių tyrimuose po ES plėtros išaugo susidomėjimas veiksniais, darančiais poveikį Baltijos ir Rytų Europos valstybių etninių mažumų tapatumui lokaliu, regioniniu ir europiniu lygmeniu. Vienas iš pavyzdžių – tarptautinis projektas *ENRI-East: tautos tarp valstybių prie naujų rytinių ES sienų* (2008–2011), kuriame kartu su dar aštuoniomis Europos valstybėmis Lietuvai atstovavo Lietuvos socialinių tyrimų centras. Šio projekto įgyvendinimas leido ištirti veiksnius, šiuo metu darančius didžiausią poveikį Lietuvos rusų ir baltarusių tapatumo trajektorijoms. Pastarosios etninės mažumos atstovauja tai šalies gyventojų daliai, kurią su Lietuvos valstybe ir lietuvių visuomene glaudžiai sieja ilgaamžė istorija. Jai yra būdingos ir bendradarbiavimo sėkmės, ir neįveikiamos savitarpio santykių kontroversijos. Rusai ir baltarusiai atstovauja tiek Lietuvos teritorijoje šimt-

mečiais gyvenusių protėvių palikuonims, tiek migrantams, kurie čia atvyko sovietmečiu iš įvairių Sovietų Sąjungos regionų. Šiuo metu daugelio šių žmonių istorinės tėvynės – Rusijos Federacija ir Baltarusija – *de facto* yra ES politinės oponentės, tuo tarpu jie patys dėl susiklosčiusių politinių aplinkybių atsidūrė šių šalių ir ES rytiniame paribyje. Tad akademiškai lygmeniu vis dar išlieka aktualūs klausimai, koks rusų ir baltarusių santykis su sovietmečio atmintimi ir kitomis istorinėms reminiscencijoms, kaip jų tapatumą veikia per pastarąjį dvidešimtmetį Lietuvos vidaus politika ir kokia vieta jų savimonėje tenka požiūriui į ES plėtrą ir europietiškos tapatybės ugdymą.

Dėl išvardytų aplinkybių etniškumas neturi būti suvokiamas kaip sustabarėjusi laike Lietuvos ir kitų valstybių visuomenės grupių tapatumo kategorija. Veikiau priešingai, etniškumo samprata turi būti revizuojama dėl nuolat atsinaujinančių iššūkių. Būti lietuviu, lenku, rusu ar baltarusiu skirtingais istoriniais laikotarpiais reiškė skirtingą lietuviškumo, lenkiškumo, rusiškumo ar baltarusiškumo kriterijų atstovavimą. Kintant etniškumo sampratai įvairiose visuomenės grupėse, nusistovėjusių metodologinių priėgų jau nebepakanka šiam sudėtingam reiškiniui paaiškinti. Etniškumas kaip mokslinės analizės objektas turi būti tyrinėjamas naujomis priegomis. Būtent naujų interpretacijų pristatymas yra vienas iš pagrindinių *Etniškumo studijų* leidinio tikslų. Šio numerio autorių straipsniai atspindi konstruktyvistinį požiūrį į individualų ir kolektyvinį tapatumą bei šios metodologijos taikymo tokių Lietuvos etninių mažumų kaip rusai ir baltarusiai atžvilgiu įdirbio rezultatus. Šitoks požiūris neigia tapatumą vien kaip objektyvią ar prigimtine duotybę ir teikia esminį prioritetą subjektyviam individo pasirinkimui, kuriuo remdamasis jis konstruoja savo tapatumą. Konstruktyvistinė paradigma akcentuoja etninių ribų tarp „savęs“ ir „kitų“ konstravimą, tuo tarpu etniškumo kultūrinis turinys laikomas antraeilės svarbos. Tokias ribas žyminčiais elementais gali tapti kilmė, kalba, religija, priklausomybė regionui, istorinė atmintis ir pan.

Analizuoti minėtas ribas konstruojančius veiksnius yra svarbu, nes jie lemia ne tik visuomenės etninės įvairovės buvimą, bet kartais sudaro kliūtis glaudesnei etninių grupių sąveikai bei pilietiškumo sklaidai. Antrojo pasaulinio karo interpretacijų spektras ir aistros dėl pergalės prieš nacistinę Vokietiją minėjimo datos yra bene ryškiausias vienos šalies piliečių tapatumų konflikto pavyzdys. Tai iki šiol sudaro svarias prielaidas egzistuoti Baltijos šalių dominuojančių tautų ir rusų bei rusakalbių gretose paraleliniam istorijos suvokimui, slopinančiam jų pilietinio susitelkimo laipsnį ir paliekančiam palankią dirvą stereotipiniams vienas kito vertinimams. Tyrinėjant etniškumą derėtų neapsiriboti dichotominiais vertinimais, būtina taip pat atsižvelgti į tai, kad etniškumo ribos gali būti paslankesnės nei fiksuoto sovietmečiu privalomi tautybės įrašai pasuose ar visuotinių gyventojų surašymų duomenys.

Antai ilgalaikis Baltijos šalių rusų ir ypač baltarusių buvimas kitų etninių grupių apsuptyje, intensyvūs kontaktai su jomis kai kuriuos identiteto aspektus paverčia ne visuomet tvirtais atribojant individams „save“ nuo „kitų“. Įdomu, kaip minėtų etninių mažumų narių tapatumą veikia atskirtis nuo istorinių tėvynių ir ES plėtra į posovietinę erdvę? Ar ši atskirtis nesąlygoja ilgainiui tos pačios etninės grupės narių tapatinimosi su skirtingomis šalimis ir kultūromis? Ar panašūs pasirinkimai jų suvokiami kaip pavojus identiteto praradimui, ar galbūt yra įmanomas identitetų derinimas? Tad atrodytų iš pirmo žvilgsnio aiškios ir dažnai vartojamos politiniu ar visuomeniniu lygmeniu sąvokos *Lietuvos rusai* ir *Lietuvos baltarusiai* iš tiesų yra sudėtingesnės, t.y. konstruojamos įvairių praeities ir nūdienos politinio, socialinio ir kultūrinio konteksto aspektų.

Lietuvoje, ypač pietrytinėje jos dalyje, nuo sovietinių laikų yra daug žmonių, gyvenančių etniškai mišrioje santuokose. Šios santuokos sieja tarpusavyje lietuvius, lenkus, rusus, baltarusius ir kitų etninių grupių atstovus. Tokių šeimų gyvenimo istorijos dažnai byloja, jog mišrioje santuokose etniškumas ilgainiui irgi gali būti sunkiai apčiuopiamas. Sykiu yra tokių individų, kurie adaptavosi prie etniškai mišrios aplinkos ir jaučiasi komfortabiliai santykiuose su įvairių etninių grupių atstovais, yra priimami pastarųjų kaip „savi“. Panašiais atvejais yra pagrindo kalbėti apie situacinį tapatumą. Etninei mažumai gali priklausyti asmenys, gimę istorinėje tėvynėje ir atvykimo šalyje. Rusų atveju socialinių ryšių su Rusija intensyvumo lygis įvardytinas reikšmingu veiksmu formuotis stipriai arba silpnai lokaliai tapatybei. Neatsitiktinai tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje yra gausi rusų gyventojų grupė, skirianti save nuo Rusijos rusų ir atskiriama pastarųjų. Tarp rusų ir baltarusių egzistuoja lokali tapatybės, kai individai sieja save ne tik ar nebūtinai su konkrečiais regionais, tačiau su miestais ar gyvenvietėmis. Pasitaiko, kai dėl įvairių politinių ir istorinių sumetimų tapatumas konstruojamas ignoruojant politinių sienų ribas ir suvokiant vientisus regionus, kurių teritorija politiškai priklauso skirtingoms valstybėms (rusams – slavų gyvenamos šalys, baltarusiams – buvusios LDK žemės ir pan.). Šiuo atžvilgiu svarbus amžiaus veiksnys, kadangi jaunesnioji rusų ar baltarusių karta labiau nei vyresnieji yra palankiai nusiteikusi migracijos į kitas šalis (nebūtinai į savo istorinę tėvynę) atžvilgiu.

Vienas iš esminių etninio tapatumo konstravimo elementų – kalba. Kalbų įgūdžiai ir vartojimo įpročiai svarbūs privačiame ir ypatingai viešajame gyvenime, tačiau jų pritaikymo ar net konkurencijos galimybes pastarojoje srityje lemia šalių etnopolitinis kontekstas. Valstybinės kalbos statuso klausimas Baltijos šalyse taip pat susijęs su įtampomis tarp etninių mažumų (ypač švietimo srityje). Lietuvoje jis dažniausiai keliamas lenkų gretose, tuo tarpu didžiausia šiuo atžvilgiu įtampa pastarąjį dvidešimtmetį tvyro Latvi-

joje. Dvi didžiausios Latvijos etnolingvistinės grupės (latvių ir rusų) skiriasi ne tik požiūriu į valstybinę kalbą, bet taip pat į etninių mažumų švietimo ir pilietybės politiką, istorijos interpretaciją. Šioms gyventojų grupėms būdingi savi politiniai ir ekonominiai lyderiai, masinio informavimo kanalai, švietimo ir kultūrinės veiklos laukai. Kita vertus, ar iš tiesų panašios tendencijos neišvengiamai klostosi kalbų vartojimo kasdienėje praktikoje ar privačiu lygmeniu? Veikiau derėtų kalbėti apie konfliktinius ir jungiančius kalbinio diskurso tipus. Akivaizdu, kad kalbiniai kontaktai dažnai reikalauja iš etninių grupių lankstesnio požiūrio ir negali būti aiškintini vienintele pritaikymo strategija ar modeliu. Juolab kad kalbos vartojimas namuose, darbe, gatvėje ar parduotuvėje nėra reglamentuojamas įstatymiškai. Kalbos, nepaisant etninių grupių santykius ištinkančių įtampų, toliau išlieka svarbios Baltijos šalių gyventojams ne tik kaip tapatumo dalis, bet ir kaip elementarus žinių šaltinis. Žinoma, skirtingų kalbų konkurencingumui daro didelį poveikį Europos integracijos procesai. Jie ypač veikia jaunosios kartos nuostatas, kurios dažnai skiriasi nuo vyresnės kartos įsitikinimų.

Šiuolaikiniai politiniai, ekonominiai ir kultūriniai procesai yra neabejotinai reikšmingi etninių mažumų tapatumui, tačiau sykiu jų poveikis yra neatsietinas nuo šių mažumų dėmesio savo istorinei atminčiai. Etninės grupės konstruoja savo tapatumą pasitelkdamos istorinių įvykių interpretacijas, palankias pasididžiavimui etninėmis ištakomis sužadinti. Šios interpretacijos arba tautiniai naratyvai, o dar tiksliau – ištiso jų spektro visuomenėje buvimas, išlieka viena iš svarbiausių takoskyros arba ribos tarp dominuojančios etninės grupės ir etninių mažumų šaltinių. Lietuva šiuo atžvilgiu nėra išimtis, nes jos teritorijoje gyvenančios etninės mažumos glaudžiai susijusios su Lietuvos valstybės ir visuomenės istorine raida bei dažnai atlikusios šioje raidoje reikšmingą vaidmenį. Prie tokių mažumų neabejotinai priskirtini baltarusiai ir rusai, kurių tapatumo analizei šiame leidinyje skiriamas didžiausias dėmesys. Paprastai baltarusiams parankesnis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpis, jų vertinamas kaip baltarusių valstybingumo ir kultūros klestėjimo metai ir Vilniaus kaip svarbiausio baltarusių kultūros židinio viduramžiais vaizdinys. Rusams šiuo atžvilgiu labiau būdinga atramos sovietiniame palikime paieška, ypač dažnai apeliuojant į išskirtinį vaidmenį Antrajame pasauliniame kare. Būdinga, kad jų ryšis su buvusios Sovietų Sąjungos erdve dažnai yra stipresnis nei jausmas šiuolaikinei Rusijai. Kita vertus, tautiniuose naratyvuose yra svarbus ne tiek objektyvus istorinių įvykių vertinimas, kiek subjektyvus istorinės atminties kaip tapatumo konstravimo instrumento naudojimas.

Dėl išvardytų motyvų Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių etninių mažumų požiūris į europinį, regioninį ar nacionalinį tapatumą yra daugialypis. Pažymėtina, jog šio požiūrio skirtumai smarkiai priklauso nuo amžiaus struktūros.

Šis aspektas yra svarbus siekiant nustatyti, ar kinta ir kaip kinta skirtingų gyventojų kartų požiūris į tapatybę, kalbų vartojimą, sąsajas su istorine tėvyne ir pan. Šiuo metu Lietuvoje yra užaugusi jaunoji rusų ir baltarusių karta, kuri menkai susipažinusi arba nežino gyvenimo Sovietų Sąjungoje realijų ir žymiai aktyviau nei jų tėvai naudojasi šalies integracijos į ES galimybėmis. Lietuvos integracija į ES keičia jaunesnės kartos atstovų gretose nuostatas, būdingas vyresnei kartai. Šiai labiau būdingas euroskeptiškas mąstymas, priešintis ES su dabartine Rusija. ES plėtra tarp rusų dažnai suvokiama kaip pavojingas veiksnys jų etninei kultūrai ir tapatybei. Panašių vaizdinių formavimuisi nemažos įtakos turi įtampa, tvyranti Lietuvos diplomatinuose santykiuose su Rusija. Be to, etninių mažumų santykis su europine tapatybe labai priklauso nuo informacinės erdvės, kuria jos naudojasi. Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse gyvena daug rusų ir rusakalbių, teikiančių prioritetą informacijos transliuotojams iš Rusijos. Tiesa, jaunoji rusų karta atrodo gerokai mobilesne, todėl jos atstovams dažniau nei vyresnei kartai būdingos eurooptimistinės nuostatos. Jų sklaidai pasitarnauja geros užsienio kalbų žinios, galimybė laisvai judėti, studijuoti ir dirbti daugelyje ES šalių.

Aptariamoms tematikoms aspektų išsamesnei analizei yra skirti šio *Etniškumo studijų* leidinio autorių straipsniai. *Dovilės Budrytės* straipsnyje apibendrinamos politinės visuomenės kūrimosi trijose Baltijos šalyse tendencijos laikotarpiu nuo tautinio Atgimimo iki stojimo į ES 2004 m. Autorė aiškina, kokie bruožai būdingi etninės daugumos ir etninių mažumų sąveikai šiame procese ir kokią įtaką šio proceso eigai daro požiūrio į sovietinę praeitį skirtumai. Straipsnyje daug dėmesio skiriama tarptautinių organizacijų ir veikėjų pastangoms paveikti Baltijos šalių politiką etninių mažumų įtraukimo į politinę sferą atžvilgiu ir minimizuoti esminius etninių įtampų židinius. Bene plačiausiai paliečiamas rusų ir rusakalbių, atvykusių sovietmečiu į Latviją ir Estiją, klausimas. Sykiu atskleidžiama tų šalių politinių institucijų atsakomoji reakcija į minėtas pastangas ir aptariamas Baltijos šalyse pradėtų įgyvendinti nacionalinių integracijos programų pobūdis. Autorė laikosi nuostatos, jog draugiška politika etninių mažumų atžvilgiu dar negarantuoja tolerantiškų politinių visuomenių sukūrimo. Šiam tikslui pasiekti taip pat yra reikšmingas gebėjimas kritiškai įvertinti praeitį, o tai savo ruožtu yra sunkiai pasiekama be sklandaus vietos valdžios institucijų veikimo ir gerų santykių su buvusiu kolonijiniu centru palaikymo.

Kitų šio leidinio autorių straipsniai yra skirti konkrečių etninių mažumų integracijos į visuomenę ir tapatumo konstravimo tyrimams. *Monika Frėjutė-Rakauskienė* analizuoja Lietuvos ir Latvijos rusų tapatumo trajektorijas, remdamasi naujausių tarptautinių tyrimų, įtraukiančių kiekybinių apklausų, kokybinių biografinių interviu duomenis, rezultatais. Straipsnyje pristatoma rusų tapatumo Lietuvoje ir Latvijoje lyginamoji analizė per tris esminius

pjūvius: europinį, regioninį ir lokalų. Atskleidžiama, kaip rusai tapatinasi ir ar tapatinasi su šalimi, kurioje gyvena, ar palaiko ryšius su savo istorine tėvyne, kaip vertina ES ir ar palaiko jos politiką. Autorė skiria daug dėmesio etniškumo pasireiškimui kasdieniame rusų mažumos gyvenime (ypač kalbų vartosenoje) ir kokią reikšmę šios mažumos tapatumui daro istorinė atmintis. Šią problematiką savitu tyrimo rakursu papildė Latvijos sociologės *Evija Kļave* straipsnis, kuriame iš sociologinės ir sociolingvistinės perspektyvos nagrinėjamos kalbos pasirinkimo ir vartojimo praktikos latvių ir rusų gretose. Autorė atkreipia dėmesį, kad nors Latvijoje yra įtvirtintas politiniu lygmeniu dominuojantis latvių kalbos statusas, kasdieniauose latvių ir rusų kalbos vartotojų santykiuose bendravimo kalbos pasirinkimas yra nevienareikšmis ir nulemtas skirtingų veiksnių. Straipsnyje analizuojama, kokie veiksniai labiausiai ir kokiose situacijose lemia individų „persijungimą“ iš rusų į latvių arba iš latvių į rusų kalbas. Autorė taip pat išskiria ir nagrinėja minėtas gyventojų kalbines grupes priešinančius ir jungiančius kalbinio diskurso tipus bei aptaria būdingiausias kalbos pasirinkimo tarpusavio santykiuose modelius.

Kristinos Šliavaitės straipsnis skirtas gerokai mažiau Lietuvoje tyrinėtai sociologiniu atžvilgiu baltarusių tapatumo problematikai. Autorė, remdamasi šiuolaikinėmis etniškumo teorijomis ir naujausių Lietuvos bei tarptautinių tyrimų duomenimis, analizuoja, kaip skirtingų kartų baltarusiai konstruoja Lietuvoje savo etninį tapatumą, kokie yra pagrindiniai baltarusiško tapatumo elementai ir pagal kokius kriterijus baltarusiai dažniausiai brėžia ribą tarp savęs ir kitų etninių grupių. Straipsnyje aiškinamasi, koks vaidmuo konstruojant baltarusiams savo tapatumą tenka gimtosios kalbos, kilmės, santykių su istorine atmintimi ir dabartine Baltarusija aspektams. Straipsnyje taip pat identifikuojamos situacijos, kai skirties tarp savęs ir kitų etninių grupių ribos baltarusių gretose tampa sunkiai apčiuopiamos. Antra vertus, autorės įsitikinimu, baltarusiškumas gali reprezentuoti skirtingo tapatumo konstruktus, tačiau etniškumo svarba nuo to nemažėja.

Šis leidinys – tai priemonė pažvelgti į pastarojo dvidešimtmečio etninių procesų Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse turinį ne tik per dominuojančių etninių grupių, bet ir per etninių mažumų nuostatų prizmę, susipažinti su savitais tokių etninių mažumų kaip rusai ir baltarusiai tapatumo aspektais, įvardyti palankias prielaidas arba išliekančias kliūtis etninėms įtampoms mažinti, tolerancijai ir pilietinei visuomenei artimiausioje ateityje stiprinti.

Andrius Marcinkevičius